

EL RETAULE DE LA CAPELLA DEL SANTÍSSIM DE L'ESGLÉSIA PARROQUIAL D'ALTAFULLA

INTRODUCCIÓ

Dintre de la tipologia evolutiva dels retaules barrocs catalans, el de la capella del Santíssim de l'església parroquial d'Altafulla pertany a la fase final, la cinquena, corresponent a una composició a base de fornícula central única.

Les línies generals d'aquesta evolució les exposarem tot seguit. Hem de tenir en compte, en primer lloc, que el retaule, com a síntesi d'arquitectura i escultura, va adquirir preponderància capital en el Renaixement en convertir-se en l'element substitutiu de la portada del temple, ja que la decoració havia esborrat o reduït el seu repertori iconogràfic sacre. A l'interior de l'església hom trobava el retaule, el qual actuava com a element il·lustratiu i emocional i era el centre d'atenció dels fidels vers l'altar. Encara que el retaule renaixentista sigui el més diversificat i perfecte dintre de les múltiples variants que admet: retaule triptic, retaule sepulcre, retaule escenari, retaule expositor, retaule fatxada, retaule rosari i retaule il·lusionista —sobretot a Castella—.

En el Barroc l'evolució del retaule segueix quatre fases:

a) El retaule contrarreformista, en la primera meitat del segle XVII, es distingeix pel seu classicisme en la traça, amb un rigorós horitzontalisme. En el centre hi ha tres carrers per tal de col·locar-hi relleus o pintures, i en els extrems, en espais més petits, escultures dins fornícules. Al capdamunt, en els carrers principals, hi ha figures dempeus de gran mida als costats de la Crucifixió.

b) El retaule pre-xurrigueresc, del 1650 al 1690 aproximadament, té com a característiques la resurrecció de l'ornamentació i la utilització de la columna salomònica.

c) El retaule xurrigueresc, del 1690 al 1740, ve marcat per una proliferació de la decoració la qual, malgrat omplenar-ho tot, es fa petita i nerviosa de factura. Continua la columna salomònica, però el seu ús, d'ençà el 1710, anà decaient fins a arribar a ser substituïda per una columna coberta per penjarolls i caps petits de serafins. Torna a haver-hi l'estípit.

d) El retaule rococó, del 1740 al 1780, comença a frenar l'ornamentació i desapareix l'estípit. Els motius ornamentals característics són els caps de serafins, posats sobre placa adventícia, i l'aparició, pel 1750, de la rocalla. Les plantes i les formes es mouen agitadament tot seguint les articulacions curves imposades per Borromini.

EVOLUCIÓ A CATALUNYA

A Catalunya els retaules barrocs tenen una evolució semblant a l'exposada, encara que amb lleugeres variants. L'explicarem seguint l'exposició que dels retaules barrocs ha fet Cèsar Martinell en el seu llibre *Arquitectura i escultura barroques a Catalunya*:

a) La primera fase (el retaule de les Franqueses) es basa en el tipus de retaule plateresc subdividit en faixes horitzontals i verticals heretades del gòtic. És el retaule completament esculturat de planta recta, resolt en un pla vertical damunt d'un basament, els diferents pisos del qual contenen columnes i entaulaments que poden passar de l'ordre dòric al corinti o del dòric i jònic al compost, sobremuntats pel coronament de silueta moguda. Les columnes tenen el terç inferior decorat amb profusió de talla i els altres dos terços entorxats amb estries helicoidals. En els retaules de cinc carrers els *intercolumnis* contenen fornícules o imatges corpòries al centre i als extrems, mentre que en els del mig figuren històries pintades al·lusives a l'advocació del retaule, les quals, segons les possibilitats econòmiques, també poden estar esculpides.

b) La segona fase presenta la planta adaptada a l'absis poligonal amb entaulaments continus. Té dues variants: l'una consisteix a donar l'obliquïtat convenient als cossos extrems i l'altra a avançar aquests cossos establint una unió oblíqua amb el cos central més reculat. Les històries són ja, generalment, en alt relleu. Com exemples hi ha els retaules de Martorell i Jorba. Acostumen a conservar els entaulaments de cada cos o andana continus i acusen les parts que ho demanen amb cúpules, balustrades o frontons.

c) La tercera fase, representada pel retaule del Roser de Castellfullit del Boix, té fornicula central que ocupa part del cos superior. La planta està adaptada al lloc, la qual cosa fa que la fornicula tingui més importància, però, per aquesta part, es trenca l'entaulament. Els elements dels retaules s'enriqueixen amb escuts, àngels, estries en hèlix o zigzag, carteles, frontons trencats o enrotllats, mentre els frisos s'omplen de serafins i fulles. Sovint hom pot veure cariàtides o atlants al cos basamental i amb freqüència als cossos alts.

d) La quarta fase té també dues variants. La de composició tradicional se subjecta a un esquema de retícula rectangular de tradició plateresca, més o menys moguda en la planta. L'element central, sense decidir-se a trencar aquella distribució, pugna per adquirir preponderància sobre els altres compartiments. La composició del retaule és la mateixa que en el cas anterior. El canvi més visible és la major riquesa ornamental i la presència de columnes salomòniques. Les manifestacions de barroquisme agut són epidèrmiques, superposades a les composicions vistes en el període anterior de tradició plateresca. La tendència unitària sense abandonar del tot la composició tradicional cerca, amb deler, el predomini d'un motiu central que doni més unitat al conjunt generalment complicat. Aquí, l'esperit barroc penetra a fons i dona un nou sentit d'unitat a les obres marcades pel tema dominant. L'evolució final queda en retaules de composició unitària, com els d'Arenys i Cadaquès.

e) La cinquena fase és la del retaule acadèmic. La síntesi de l'art barroc fou assolida en aquesta etapa en la qual l'esperit acadèmic pretenia ofegar el barroquisme. En ella els artistes realitzen els retaules com a veritables composicions arquitectòniques amb un basament, un cos principal de columnes sobre un pedestal que dona lloc a una fornicula única, normalment sumptuosa, i un cos superior que a vegades acostuma a tenir una altra fornicula o bé un símbol decoratiu al lloc preferent. En aquests retaules, més que subordinacions d'elements, hi ha una composició unitària la qual irradia del centre. L'arquitectura d'aquests retaules ja no té el caràcter d'element adossat o sobreposat d'altres èpoques. Amb finalitats estrictament decoratives se simulen cossos constructius entrants i sortints els quals donen corporeïtat a la composició. El retaule adquireix l'aspecte de cosa viva, de sumptuós edícul que allotja el sant o l'escena principal, les imatges que l'acompanyen i, àdhuc, els devots quan l'existència d'un cambril permet l'accés fins a la imatge principal. Exemples notables d'aquests tipus són el de Cubells i el del Miracle, de Riner.

APROXIMACIÓ AL MÈTODE QUANTITATIU

Feta l'evolució general dels retaules barrocs a Catalunya, examinarem el de la capella del Santíssim. Seria interessant demostrar que el retaule pertany a l'última fase de l'evolució aplicant el mètode quantitatiu, desenvolupat, entre d'altres, per Joan-Ramon Triadó en el seu treball sobre Van der Hamen i també en uns treballs sobre retaules francesos del Barroc. El mètode, d'una manera molt senzilla, es podria resumir en la recerca d'una sèrie de característiques diferencials en els retaules de la fase cinquena de l'evolució retaulista i en la seva comparació amb el retaule altafullenc objecte de l'estudi. Hom dóna una puntuació d'1 a 5, segons el grau més o menys alt d'aproximació a la característica i la suma final es dividida pel nombre de característiques. Si la mitjana és de 4 a 5 l'obra pertany a la fase i si no hi arriba pot ser que sigui dels primers o últims anys de la fase o bé d'una altra.

Com a característiques tipus d'aquesta fase, segons Cèsar Martinell figuren:

- a) els anys del 1731 al 1810, de duració de la fase,
- b) l'esperit acadèmic,
- c) el retaule com a composició arquitectònica per tal d'allotjar el motiu principal,
- d) el basament,
- e) cos principal de columnes sobre un pedestal,
- f) fornicula única molt sumptuosa amb la imatge o escena principal,
- g) cos superior amb fornicula o símbol decoratiu,
- h) imatges amb mènsules entre les columnes.

No hem posat com a característica bàsica la utilització de la columna salomònica ja que és un element que té tendència a anar desapareixent des de principis del segle XVIII fins al 1730, i tampoc la presència del cambril ja que en aquesta època hi ha molts retaules que no el tenen. Les característiques tipus emprades no donen lloc a confusió amb altres de fases anteriors.

ESTUDI DEL RETAULE

El farem a base de l'examen directe, en el seu emplaçament de la capella del Santíssim de l'església parroquial d'Altafulla, i de la descripció que en fa Salvador Rovira en els Estudis Altafullencs 3. No

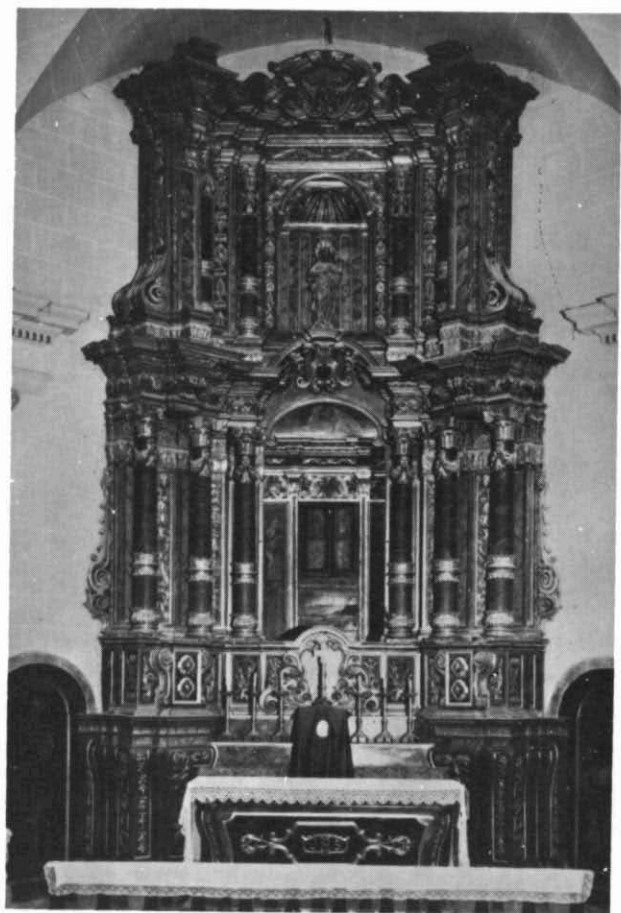
donarem puntuació a cada característica per tal de no abusar de les xifres en un treball de caire artístic.

a) El retaule, obra de l'escultor Josep Vila i del daurador Francesc Morales, fou plantat l'any 1745, la qual cosa vol dir que va ser realitzat uns anys abans, possiblement entre el 1740 i el 1745, i conseqüentment, entra dins del període 1731-1810, estipulat com a característica bàsica.

b) A principis del segle XIX, enfront de la supervivència del Barroc, ja hi havia la reacció neoclàssica amb l'esperit acadèmic la qual vol trencar amb l'últim barroc. Això va fer tornar a la tranquil·litat de les línies verticals i horitzontals ordenades en teories paral·leles. En el segon terç del segle XVIII les columnes salomòniques, frontons de voluta, entaulaments discontinus i similars havien perdut el seu predomini i a despit que, en l'aspecte decoratiu, el rococó va ser l'última manifestació de barroquisme, no hi ha exemplars destacats a Catalunya. Gradualment l'academicisme guanyà terreny, amb les seves fidelitats als cànons vitrubians i a la tradició romanista, i els detalls d'ascendència barroca s'anaren atenuant. El retaule d'Altafulla és típic d'aquest període de lluita per imposar unes noves idees.

c) El retaule de la capella del Santíssim està concebut com una maquinària que envolta el motiu central. Les columnes, mènsules i detalls ornamentals quasi estan integrats a l'entramat de fusta i, al primer cop d'ull, formen amb ell un tot únic. La primera visió del retaule produeix aquesta sensació unitària i la vista va directament al buit central, el qual conté el motiu principal. La resta del conjunt és la carcassa que ho engloba tot, incluíts els diferents colors amb que està pintada la fusta —daurat, vermellós, blavós— per simular el marbre, queden integrats unitàriament a fi que la vista no es distregui de la visió del tema principal. Elements que podrien destacar del conjunt, com són les columnes, tenen adorns daurats al capitell i en el fust que és de dos colors, blau i vermell, precisament en el punt on canvia el color amb motius foliats i pàmpans de raïm a la part alta quasi tocant al capitell perquè la diferència de colors quedi més integrada al conjunt i dominada pel daurat dels adorns.

d) El basament d'aquest retaule, segons la descripció donada per Salvador Rovira als *Estudis Altafullencs* 3, té el sòcol sobre una base de jaspi. Com que segueix la línia de la paret, el retaule queda perfectament adaptat al mur semicircular de l'absis. La base de jaspi té al mig un graó el qual permet, a l'oficiant, accedir a l'altar format pel basament. Tots els adorns daurats estan sobre rectangles de fons

Retaule de la capella del Santissim.

blau, emmarcats per franges vermelloses; els motius són de tradició plateresca.

e) El cos principal de columnes sobre el pedestal és el que en els Estudis Altafullencs 3 està descrit com el cos inferior i el segon cos. Els emmarcaments i els detalls decoratius de les taules de color blau que formen el pedestal estan daurats. Al bell mig de les taules hi ha pintats símbols de l'Eucaristia adornats amb volutes i a cada angle una mènsula damunt les quals s'emplaçaven les estàtues del cos principal desaparegudes l'any 1936. Les columnes són de fus llis (recorrem que les xurriqueresques ja no tenen perquè estar-hi), la varietat de color indicada més amunt apareix dissimulada per la fullaraca daurada. L'espai que queda entre les columnes permet apreciar la qualitat dels rectangles platerescs daurats sobre fons vermellosos i la típica decoració d'orfebreria amb dos caps d'angelets.

f) Aquesta característica és la més típica dels retaules d'aquesta fase i la més definitòria. La superfície entre les dos columnes del mig està formada per un buit central tancat per un arc que enllaça amb l'entaulament sostenidor del cos superior, molt ric i aguantat pels capitells de les columnes. El buit central és un cambril amb escales per accedir-hi des dels costats de la capella. El cambril és decorat, en el seu interior, amb pintures de sants, té una petita cúpula amb motius decoratius idèntics als de la resta del retaule. Dalt de l'arc exterior hi ha una placa amb un Sagrat Cor.

g) En aquest retaule el cos superior no té fornícula sinó un símbol decoratiu central, format per una estructura d'arc de triomf decorat amb motius d'orfebreria de gust renaixentista. Les quatre columnes de color blau que l'envolten tenen la mateixa estructura que les del cos inferior i les pilastres; aquí són un element original i d'importància ja que trenquen l'harmonia repetitiva de les columnes i donen varietat compositiva. A l'extrem del cos hi ha dues grosses volutes i una extraordinària cornisa amb un arc trencat que guarda un altre motiu, situat damunt el central, el qual té una petita volta semiesfèrica i decoració a base de franges blaves i vermelles, alternades, que constitueixen el fons on ara hi ha l'estàtua de sant Joan. Personalment crec que aquest cos superior és la part més interessant del retaule a causa de la seva puresa de línies, gust compositiu, barreja de colors i sàvia utilització de motius de gust clàssic.

h) L'última característica esmentada és la més accesòria ja que les imatges del cos principal que acompanyen a la central poden haver estat destruïdes, com en el cas d'aquest retaule, i aleshores la carac-

terística pot fallar. Si bé és cert que, en aquest cas, haguéssim hagut de buscar documentació escrita sobre la seva existència, cosa que està comprovada, també és veritat que a la vista actual del retaule hom s'adona que eren completament innecessàries i que no deixaven de constituir un pegot dintre la línia arquitectònica del retaule. Les imatges de sant Lluís i sant Ramon de Penyafort que existien a cada costat, distreien la visió del motiu central del retaule, tapaven la decoració plateresca daurada del fons del cos i trencaven la unitat compositiva d'aquest cos del retaule, formada pel joc harmoniós de les columnes i les taules decorades. La supressió involuntària de les imatges ha donat un resultat positiu en permetre admirar el retaule com una construcció arquitectònica pura.

Del resultat de l'examen de les premises establertes es dedueix que es compleixen totes, per la qual cosa podem afirmar, sense equivocar-nos, la impressió que del retaule donavem al principi del treball.

Joan PADROL

BIBLIOGRAFIA

- MARTÍN GONZÁLEZ, Juan José: *Tipología e Iconografía del Retablo español del Renacimiento*.
— *Escultura barroca castellana*, toms 1 i 2. Fundación Lázaro Galdiano. Madrid, 1959 i 1971.
MARTINELL, Cèsar: *Arquitectura i escultura barroques a Catalunya*. 3 vols. Ed. Alpha. Barcelona, 1963.
ROVIRA, Salvador-J.: «Les esglésies i els rectors d'Altafulla», dins *Estudis Altafullencs* 3. Altafulla, Centre d'Estudis d'Altafulla, 1979.